

JE MAG OOK TWEE ZIJN

De combinatie van systemisch-fenomenologisch werk en traumawerk bij kinderen en jongeren

Mijn ervaringen met systemisch en systemisch-fenomenologisch werk met kinderen en jongeren heb ik uitgebreid beschreven in mijn beide boeken (Kind En Familielot & Familieopstellingen Met Kinderen En Jongeren) en in lezingen op seminars, congressen en in workshops. De inzichten op dit gebied zijn de afgelopen jaren enorm gegroeid en veel betrokken deskundigen staan tot mijn vreugde inmiddels open voor dit veld en zijn zich veel meer bewust van systemische verbanden.

En zoals dat gaat als je op je eigen werk blijft reflecteren, ook bij mij heeft mijn blik zich verbreed en zijn er in mijn werkveld nieuwe thema's naar boven gekomen, in het bijzonder op het gebied van de traumaverwerking. Het lijkt erop dat de tijd is aangebroken dat trauma zich mag en kan laten zien. Zowel in het groot, denk aan het bespreekbaar maken van het collectieve Duitse trauma met haar offers en ouderschap vanuit de nazitijd, als in het klein, zoals ik in veel opstellingen heb gezien. Vroeger kwam ik dit in mijn werk weinig tegen, tegenwoordig duikt het onderwerp trauma regelmatig op, in mijn opstellingen met volwassenen maar ook in die met kinderen en jongeren. Het lijkt een logisch vervolg, een volgende stap in mijn werk die zichzelf aandient zoals ooit de familieopstellingen dat deden.

In Hamburg, Duitsland, werk ik sinds 2000 onder andere samen met jeugdzorg. Als ik terugdenk aan de begintijd van deze samenwerking constateer ik een verandering. Indertijd ging het er in de opstellingen voornamelijk om tot een deskundig opvoedingsadvies te komen vanuit kennis over de ontwikkelingsfasen van het kind en mogelijke systemische verstrikkingen. Doel van de opstelling was een goede uitkomst voor het betreffende gezin. Dat is tegenwoordig nog zo, maar daarnaast zie ik in mijn praktijk steeds vaker kinderen die in hun achtergrond een heftige voorgeschiedenis hebben, met traumatisering als gevolg. Ook de media hebben bijgedragen aan een groter bewustzijn van de verschrikkelijke omstandigheden waarin veel kinderen opgroeien en van het lot waarmee kinderen in onze tijd geconfronteerd worden.

Dit alles vraagt een andere wijze van interveniëren of van terughouden dan dat ik gewend was in mijn systemisch werk. Wat mij hierbij het meest heeft geholpen: het doorgronden van het wezen van trauma. In mijn werk met kinderen en jongeren is mijn *meest wezenlijke* inzicht dat trauma in het zenuwstelsel zit, dus lichamelijk van aard is. Het zit niet in de gebeurtenis zelf en in alles wat zich op psychologisch vlak heeft afspeelt.

Het verbaast me dan ook niet dat een trauma bij kinderen zich vaak lichamelijk uit via symptomen die ik al heel lang tegenkom in mijn praktijk, zoals hyperactiviteit, concentratieproblemen, leerstoornissen, afwijkend sociaal gedrag, onrust, paniekaanvallen, regressie, dissociatie enzovoort.

Net als in mijn eerste boek 'Kind en Familielot' kom ik tot de conclusie, dat bij deze symptomen te snel een stempel als ADHD wordt gegeven, vaak met medicatie, wat ik nog steeds dagelijks tegenkom in mijn samenwerking met leraren en kinderartsen. Bij jongeren kunnen schoolverzuim, drugsgebruik, zich snijden enz. ook tekenen zijn van een trauma, of van een systemische belasting.

Toen ik mij hiervan steeds meer bewust werd, schoten me de situaties te binnen waarbij het mij met al mijn kennis van kindervertherapie en de systemisch-fenomenologische oplossingen niet was gelukt

om de symptomen te laten verminderen, zelfs niet als kind of jongere en ouders intensief meewerkten. (Ik raadde in deze gevallen de ouders dan aan om een psychiatrische diagnose te laten stellen. Dat betekende voor deze kinderen, jongeren en ouders dat het hele traject van onderzoek, verhaal doen en behandeling weer van voren af aan begon. Tegenwoordig kan ik godzijdank gerichter verwijzen als ik tegen mijn grenzen aanloop.

Ik wil nu aan de hand van enkele voorbeelden laten zien, hoe ik het werken met trauma's in mijn eigen werk heb geïntegreerd. Ik heb daarbij veel gehad aan het boek van Peter A. Levine en Maggie Kline "Het weerbare kind".

Zowel bij volwassenen als bij kinderen gaat een trauma altijd over een overweldigende ervaring die normale lichaamsreacties als vluchten, schreeuwen of huilen doet bevriezen. Hierdoor ontstaat er in het lichaam een opeenhoping van spanning die zich niet kan ontladen en die daar als het ware bevroren raakt. En op sensorisch-motorisch niveau wordt dit geblokt.

Deze vastgezette energie kan de bron van latere symptomen worden. Vaak zie je, dat kinderen die geen hulp krijgen eindelijk de verlangde ontlading moeten opzoeken, meestal tevergeefs. Dat kan tot bizarre situaties en vreemd gedrag leiden, zonder dat de volwassenen er ook maar iets van begrijpen. Ook hier is er een overeenkomst met systemisch belaste kinderen. Daarom bevat een zorgvuldige anamnese ook altijd de vraag, of er eventueel sprake is geweest van een voor het kind traumatische ervaring. Dat kan gaan over het scheiden van ouders, verhuizen, een valpartij, ongelukken, operaties, woningbranden, huiselijk geweld, seksueel misbruik enz.

Je kunt stellen dat sommige van dit soort zaken bij het leven horen, iedereen heeft in de een of andere vorm wel een operatie, een val of een ongeluk meegemaakt. Wanneer ze voldoende en liefdevol of kundig begeleid of opgevangen worden, hoeven deze niet altijd tot symptomen te leiden. Maar in potentie zijn dit triggers tot trauma. Bij de kinderen die door jeugdzorg naar mij doorverwezen worden, kom ik vaak dergelijke gebeurtenissen tegen. Ik vind het een verdrietige zaak dat zoveel kinderen al op jonge leeftijd geweld en excessen meemaken, of merken dat niemand zich om hen of hun leven bekommert, soms zelfs niet om hun basisbehoeften als eten en drinken.

Aangezien een traumatische ervaring in het lichaam wordt opgeslagen in het sensorisch-motorische gebied, kan bijvoorbeeld sensorisch integratieve therapie een goede mogelijkheid zijn om kinderen hierbij te helpen.

Er kwam een 5-jarig jongetje in mijn praktijk, Suran, dat in de kinderopvang de leidsters tot wanhoop dreef met zijn gedrag. Ze liepen zozeer met hem vast dat ze er ten einde raad een melding van maakten bij jeugdzorg. Daar ging aan vooraf dat de moeder, ondanks herhaaldelijke verzoeken om iets te doen aan het gedrag van haar zoontje, geen enkele actie had ondernomen. Al snel kreeg zij het stempel dat ze niet kon opvoeden. Hier wat voorbeelden van hoe Surans gedrag werd beschreven: *hij slaat om zich heen, knijpt andere kinderen en botst tegen ze aan. Hij kan zich niet aan de regels houden, loopt weg zodra je hem roept of aanspreekt. Tegenover volwassenen is hij opvallend brutaal en opdringerig, zoekt steeds lichamelijk contact en hangt aan hun armen of benen. Hij zit aan de elektrische apparaten, trekt het tapijt en de gordijnen los, gooit met spullen en eten door de ruimte enz. enz. enz..*

Over zijn gezinssituatie: Suran woont bij zijn moeder, zijn vader zit wegens zware mishandeling al een paar jaar in de gevangenis. Samen met zijn moeder bezoekt Suran hem met onregelmatige tussenpozen. Vroeger flapte Suran dit er overal uit, vertelt zijn moeder mij. Maar omdat er van de kant van de volwassenen altijd negatieve reacties kwamen (veel kinderen mochten niet meer met hem spelen) heeft zijn moeder hem ingepeperd om er niet meer over te praten. Daar houdt Suran

zich aan, merk ik als ik hem observeer in het groepje voor jonge kinderen in mijn praktijk. Alle familiethema's ontwijkt hij, ook ruimtelijk.

Ik vermoed allereerst, dat het veel van zijn capaciteit vraagt om tussen de andere kinderen steeds zijn geheim te bewaren, hij kan zich niet als een gelijke tussen hen begeven. Daarnaast is er de systemische belasting van zijn vaders kant, die bij hem tot onrust en verwarring kan zorgen. Suran komt afwisselend een uurtje apart en een uur in de groep, zodat ik zijn gedrag in zoveel mogelijk verschillende situaties kan observeren en erop kan reageren. Als hij alleen is, valt het op dat hij vaak vragen stelt als 'Was je blij dat ik kwam?', 'Ben je bang?', 'Heb je je pijn gedaan?', 'Heb je buikpijn/hoofdpijn?'. Zelf klaagt Suran regelmatig over buikpijn en hoofdpijn. Merkwaardig aan zijn vragen is, dat hij het antwoord niet echt wil horen, hij is alweer uit contact zodra je begint te antwoorden. Het lijkt wel alsof hij de vragen stelt die hij zelf graag wil krijgen. Verder kan hij niet omgaan met kleine ongelukjes die andere kinderen zouden negeren of waarover zij zouden lachen. Wanneer hij struikelt of een bal ergens tegen zijn lichaam aan krijgt, heeft hij mijn verbale geruststelling nodig dat er niks ernstigs aan de hand is.

Een voorval aan het begin van een sessie met hem bracht me op een belangrijk spoor voor het vervolg van de therapeutische aanpak: na een ogenschijnlijk onschuldige val uit de therapiehangmat barst hij als een klein kind in hevig huilen uit en grijpt naar zijn hoofd alsof hij zwaar gewond is. Ik neem hem in m'n armen, wieg hem heen en weer en verzeker hem steeds opnieuw dat er nu niks ergs gebeurd is, dat zijn hoofd en zijn hele lijf in orde is. Intussen aai ik hem ook over zijn hoofd en zijn armen en benen. Eerst klampt hij zich angstig aan me vast, langzamerhand wordt hij rustiger en komt weer terug in de realiteit. Hij is nu volledig ontspannen en helder en kruipt tot mijn verbazing weer in de hangmat en wil dan heen en weer geschommeld worden. Na afloop van dit uur vraag ik aan zijn moeder of Suran ooit in zijn leven een traumatisch ongeluk heeft gehad. De moeder kijkt me verrast aan en knikt dan heftig: Suran was op 3-jarige leeftijd bijna doodgegaan na een zwaar verkeersongeluk met zwaar hoofdletsel als gevolg, hij had een paar dagen in coma gelegen! Een trauma voor beide! Deze informatie had ik niet van jeugdzorg gekregen, noch van de kinderopvang, noch van de moeder zelf. Alle facetten van Suran hebben ineens betekenis, zijn gedeeltelijk verstoorde waarneming, zijn controlegedrag, zijn grillen en angsten, zijn vastklampen.

Ik pas mijn aanpak in het individuele uur aan: ik bied hem sensorisch motorische prikkels aan (zoals bij kinderen van 2-3 jaar) en ik verwoord daarbij heel vaak, wat er met hem gebeurt of wat hij kan waarnemen. Maar vooral vertel ik hem, dat hij zelf een soort van controle heeft. Die was hij immers in die traumatische gebeurtenis compleet kwijtgeraakt – die ervaring zit in hem vast en bepaalt daarna heel zijn verdere ontwikkeling! In alle opzichten.

Zo laat ik hem schommelen en bouw af en toe onverwachte kleine haperingen of draaien in die van zijn lichaam een aanpassingsreactie vragen. Daarbij zeg ik bijvoorbeeld: 'Jij schommelt en je hebt alles onder controle. Ook als het even trilt kan jij je goed vasthouden. Jouw handen houden je goed vast. Je zit ook goed. En je benen zwaaien van voor naar achter en als je wilt, kun je zelfs een beetje meer vaart maken.' Suran zit er in het begin heel verkrampt op, maar met mijn woorden die hij voor zichzelf vaak herhaalt en in zich laat omgaan, kan hij meer ontspannen en ontdekt hij dat hij kan kiezen wat hij doet. Dat vindt hij leuk. Steeds gaat het om controle en veiligheid, om die te herstellen. Hoe vaker Suran dit zelf ervaart, des te minder problemen zijn er met hem in de kindergroep, deze processen spiegelen elkaar.

Een andere jongen, Phil, negen jaar, komt via de jeugdzorg bij mij terecht omdat zijn ouders heftig ruzie maken over het recht op de zorg, wat altijd gevolgen heeft voor een kind. Ten tijde van de scheiding was Phil twee jaar. Hij woont bij zijn moeder en haar vriend. Zijn vader woont op 40 km afstand, ook met een nieuwe partner, hij ziet hem onregelmatig in weekenden. De ouders kunnen geen begrip voor elkaar opbrengen en hebben geen contact met elkaar. Ik krijg de rapportering overgedragen. Moeder maakt zich er zorgen over dat Phil in toenemende mate werkelijkheid en fantasie door elkaar haalt, zich vaak terugtrekt en niemand meer tot zich toelaat. Soms heeft hij ongecontroleerde uitbarstingen. De leraren beschrijven hetzelfde: tot driekwart jaar geleden was Phil een lieve, gevoelige jongen met een levendige fantasie die hij kwijt kon in tekeningen en verhalen. Sinds enige maanden is dat beeld compleet omgeslagen, Phil heeft nu ook op school uitbarstingen en valt kinderen aan, vertelt verhalen waarbij hij gedeeltelijk zelf niet weet wat waar is en wat niet, of hij trekt zich helemaal terug.

Ik werk een keer per week met Phil, samen met een andere jongen van zijn leeftijd die ook te maken heeft met gescheiden ouders die slecht met elkaar kunnen omgaan. De moeders van beide jongens doen in de loop van de therapie een opstelling om ook de systemische verbanden onder ogen te zien. In de therapie-uren blijkt Phil weinig toegankelijk en in de war, met de andere jongen krijgt hij vaak wel contact. Bij beiden gaat het er heel vaak om de eigen grenzen te tonen, zichtbaar te maken en te verdedigen. Daarbij maken ze dan geen contact met elkaar. Phil heeft altijd een of ander plastic poppetje bij zich, meestal vechters of monsters, die hij dan aan het begin van het uur aan mij geeft en waar ik dan op moet passen. Hij vertelt fantasieverhalen waaraan Mike, de andere jongen, op kinderniveau niet kan meedoen want Phil lijkt er echt in te geloven.

Op een keer heeft Phil alleen een klein plastic zwaardje in de hand en hij kijkt ongelukkig, want het poppetje dat erbij hoort is hij kwijt. Ik stel voor dat hij en Mike kneedklei poppetjes kunnen maken, dan kan hij ook eentje voor zijn zwaard maken. Beide jongens reageren dolenthousiast. Het is de eerste keer dat ze rustig samen iets doen en de sfeer merkbaar anders. Phil kneedt een mannetje en zegt dat hij dat zelf is, hij is een ridder. Ook Mike maakt nu een ridder. En dan worden hun beide ridders bewapend met takjes en stenen en ze knutselen een schild en beginnen dan om de ridders heen verdedigingsmuren te bouwen. Alles in een sfeer van eendracht, de een heeft een idee en de ander neemt het enthousiast over, intussen houd ik me sprakeloos en heel stil op de achtergrond. Ze houden even op en bekijken tevreden wat ze gemaakt hebben. Dan maakt Phil nog een kanon. Mike zegt: 'Hee, je gaat me toch niet aanvallen, hè? Ik ben heel goed beschermd hoor.' Phil kijkt op, denkt even na en stelt dan voor: 'We kunnen het toch aan elkaar plakken en dan één muur voor ons beide maken en ons tegen de anderen verdedigen.' Zo halen ze nog een keer hun verdedigingsmuren uit elkaar en maken er één nieuwe muur van, om beide ridders heen. En ze zitten erbij te glimmen. Tot slot maakt Phil het kanon, Mike rolt er kogels bij. Klaar! Ik dacht dat het echte spel nog moest beginnen. Helemaal mis, beide zijn het erover eens dat ze nu samen in de hangmat gaan. Wanneer ik ze een tijdje heen en weer gewiegd heb, kijkt Phil Mike aan en zegt: 'Weet je, ik mag mijn vader niet meer zien.' En het hele verhaal komt eruit: hoe zijn vader met z'n vriendin gevochten had en uit zijn neus bloedde, en hoe hij, Phil, steeds had geroepen dat ze moesten ophouden. En hoe hij had geprobeerd om ze uit elkaar te halen door zich aan zijn vader vast te klampen. Wat een wanhopige situatie voor een kind! (Dit was driekwart jaar geleden gebeurd)

Intussen laat ik de schommel uitzwaaien, ga recht voor beide op m'n knieën zitten en help Phil met woorden bevestigen, hoe erg dat was en hoe hulpeloos hij zich ten moet hebben gevoeld. Ik help

hem het hele verhaal te vertellen. Terwijl dit gebeurt, huilt Phil de tranen die hij tijdens de gebeurtenis zelf niet kon laten komen. Mike is de hele tijd vol medelijden en rustig erbij, en dan vertelt hij, dat zijn ouders ook steeds de hele tijd ruzie maken als hij naar de ander gebracht wordt, beide willen hem alleen bij zichzelf houden en hij weet dan steeds niet wat hij moet doen. In de daaropvolgende therapie-uren is er met de kinderen een heel andere manier van werken mogelijk.

Als ik met kinderen en jongeren werk heb ik een klein zakje met verschillende diertjes voor het grijpen liggen, heel aantrekkelijke, in soorten en maten. Daarmee laat ik hen als het zo uitkomt mij hun innerlijk beeld tonen van hun gezin, of van een bepaalde situatie. Jongeren vinden dit ook leuk. Het is grappig om je af te vragen wat voor dier je zus zou zijn, meer een haas of een kat, of echt een olifant of nijlpaard? Het heeft meerwaarde om hiermee te werken, want met al die verschillende dieren kun je mooi karakteristieke eigenschappen van personen uitbeelden, zoals bijvoorbeeld wild, gevaarlijk, knuffelig, schattig, walgelijk enz.

Hierbij denk ik aan Jana, een meisje van elf jaar, dat samen met haar twee oudere zussen opgroeit bij haar grootouders van vaders kant. Hun moeder is drie jaar geleden gestorven aan de drugs. De kinderen hadden haar al jaren niet meer gezien. Hun vader kan niet zelf voor zijn dochters zorgen, hij is werkloos en heeft zijn leven niet op orde. Maar hij komt vaak even bij zijn ouders langs, zodat regelmatig contact met zijn kinderen gegarandeerd was. De oudste dochter echter is, sinds ze in de pubertijd is, zozeer in opstand gekomen, dat haar grootouders haar niet langer bij zich konden houden. Ze kneep ertussen uit, kwam nachtenlang niet thuis, bleef van school weg enz.. Na een uit de hand gelopen ruzie tussen haar en haar oma is ze ondergebracht in een jongerenopvang onder toezicht en wel vrij plotseling. Dat wil zeggen, in Jana's beleving. Haar zus was weg en eerst was er helemaal geen contact. De middelste zus van 15 had een vriend die haar hielp om overzicht te houden, ze kon goed met hem praten. Jana had niemand, voor haar was haar grote zus altijd aanspreekpunt geweest. Nu is ze extreem onrustig, angstig en gesloten. Ze kan hiermee niet bij haar oma terecht, want deze is nog te zeer verbolgen over het gedrag van de oudste. Vrij in het begin van onze gezamenlijke uurtjes laat ik Jana uitbeelden wie er allemaal bij haar familie horen. Ze begint met haar grote zus, ze kiest voor haar een zwart poesje uit. De tweede oudste zus is een tijger. De vader is een aap, omdat hij altijd onzin uitkraamt en grappig is. De moeder is een wit poesje. Op mijn vraag waarom, antwoordt ze: 'Die kun je zo lekker aaien.' (Bedenk dat de oudste zus, die nu weg is, een zwart poesje is!)

Nu bespreken we bij elk nieuw dier waar het voor staat, en wat dat met de betreffende persoon te maken heeft. Ik laat Jana stap voor stap de systemische ordening zien, dat de kinderen van groot naar klein naast elkaar staan tegenover hun ouders. Nu ontbreekt het diertje voor haarzelf nog. Eerst kiest ze een haas en dan een wit paard, en dan zit ze lang naar beide te kijken. Tenslotte zegt ze tegen mij: 'Ik kan niet kiezen.' Ik antwoord spontaan zonder er verder over na te denken: 'Je mag ook twee zijn.' Ze kijkt me met grote ogen aan en vraagt helemaal opgewonden: 'Echt?' En als ik dan nog een keer bevestigend knik, zet ze met een heel diepe zucht beide figuurtjes heel dicht bij elkaar op haar plaats in de kinderrij.

Ik vraag aan Jana wat ze over de haas denkt, nu ze hem daar zo ziet. Ze zegt: 'Hij kan heel snel weglopen als er van achteren gevaar dreigt, hij rent zigzag, maar hij weet niet waar hij naartoe moet rennen.' Bij deze beschrijving schieten haar ogen heen en weer en ze zit er erg gespannen bij. 'En het paard?' Weer ademt ze diep, ontspant zich nu en zegt: 'Dat is vrij en snel en sterk en het kan over hindernissen heen springen.' Ze kijkt weer naar de figuurtjes voor zich. Ik vraag haar of we

nog iemand zijn vergeten. Ja, oma. En opa. Voor oma van vaders kant kiest ze een olifant en ik zet hem achter de vader neer. Dan komt er een dier voor opa. Ook dat wandelt naar achter de vader. Heel verrast is ze bij de gedachte, dat haar moeder dan natuurlijk ook mensen achter zich heeft staan. En zo zoekt ze ook hiervoor meer dieren uit en zet ze achter haar moeder neer. Ze bekijkt het allemaal nog eens rustig, keert zich dan naar mij en zegt: 'De haas kan nu weg.' Ik neem de haas en stop hem weer in het zakje. Vervolgens laat ik Jana met de diertjes mijn familie zien, mijn moeder, mijn vader, mijn broer en ik. Soms is dat een mooie afronding, als kinderen en jongeren zich helemaal hebben opengesteld in dit werk, dat ze ook een beeld van mij krijgen. De volgende keer komt Jana samen met haar oma en als ze haar jas uitdoet, zie ik dat ze een roze t-shirt draagt met een groot wit paard erop, met daarom heen zilveren lovertjes.

Oma vertelt dat Jana het bij het shoppen ineens zag en toen helemaal opgewonden raakte, waarop zij het voor haar gekocht had. Jana kijkt me stralend aan. In dat uur vertelt ze mij, dat ze het gedurfd heeft om met oma over haar zus te praten. En dat ze haar nu voor haar verjaardag over een maand in de woongroep mag bezoeken, dat heeft oma haar verzekerd. En daar verheugt ze zich heel erg op.

Een andere keer werkte ik met een jongere die zich in haar armen sneed en in psychiatrische behandeling was vanwege suïcidegevaar. Zelf vond ze niet dat ze hulp nodig had. Er valt veel over haar achtergrond te vertellen, maar ik wil me hier beperken tot het trauma gedeelte. Judith stond als klein kind in de gang toen haar vader haar moeder bloedig in elkaar sloeg. Naar wat de moeder mij schetste, moet het er behoorlijk dramatisch aan toe zijn gegaan. En heel bloedig.

In de loop van het proces heb ik met Judith een individuele opstelling gedaan. Tijdens de opstelling kwam er een moment, dat ze met wijd opengesperde ogen tegenover haar ouders staat en verstart. Ze kan niet benoemen wat er aan de hand is, alleen maar dat ze weer deze onverdraaglijke druk voelt die afneemt als ze zichzelf snijdt en het bloed langs haar arm naar beneden stroomt. Ik heb haar zich heel langzaam, in slow motion, laten omdraaien en twee stappen naar voren laten doen. Na deze draai en twee stappen, die ze als in trance en met gebogen hoofd deed, ademt ze hoorbaar op en komt haar hoofd omhoog.

Haar hele lichaam richt zich op en haar blik wordt helder. 'Zo is het, als je het achter je laat,' zeg ik tegen haar. Daar laat ik het bij. In het nagesprek heb ik haar het advies gegeven, dat ze steeds als die druk weer komt, moet proberen heel bewust aan deze opstelling te denken en zich innerlijk om te draaien. Dat lijkt het belangrijkste voor Judith te zijn geweest, ze is hierna niet meer teruggekomen. Haar moeder heeft laten weten dat Judith zich niet meer heeft gesneden en dat ze benaderbaar geworden is.

De door mij geschetste voorbeelden zijn er hier door mij uitgelicht als onderdeel van een meestal langer hulpverlenersproces met ouders en kinderen. Zo wil ik laten zien, welke talloze mogelijkheden er zijn om met kinderen en jongeren te werken die in hun nog jonge leven door traumatische gebeurtenissen ergens zijn blijven steken en hulp nodig hebben. Meestal is er een systemisch verband met de volwassenen, met traumatische ervaringen in hun leven en/of in de generaties achter hen. In dat opzicht is de combinatie van het systemisch-fenomenologisch werk met traumawerk voor mij een zinvolle, en een mogelijkheid om mee te helpen aan genezing.

